

STURM LÁSZLÓ

A megnyugvás felé

Az értékrend szintjei Gyöngyösi István

Márssal társolkodó Murányi Vénusában

Gyöngyösi művei, így az először 1664-ben megjelent *Murányi Vénus*, mint közismert, másfél évszázados töretlen népszerűség után egészként menthetetlennek tűntek. Laza szerkezetük, egysíkú alakjaik, antikizálásuk, „nemesi világképük” és allegorizmusuk idegen volt az új ízléstől. Arany János véleménye vált uralkodóvá: „Gyöngyösi *alapjában lírai költő* volt.”¹ Bár ő már ismerhette a *Murányi Vénus* Badics Ferenc által helyreállított szövegét, Radnóti is Aranyra hivatkozva metsz ki az epikus művekből kis, önállóan megálló részleteket egy rádió-előadásnak készült írásában. A „hanyagló [...] dekoratív barokk”² számlájára írja, hogy a részletek szétzilálják a kompozíciót. (A jellemábrázolást viszont érdekesebbnek látja, mint a szakirodalomban szokásos: „A lelki jelenségek megmutatásához kitűnő érzéke van, páratlan előde ebben Arany Jánosnak. Tudatosan és több helyen él ezzel, nagy művészettel, tudja és írja is, hogy »régii árulója az orca a szűnek.«”³)

Kibédi Varga Áron tanulmánya ad új lendületet a Gyöngyösi-kutatásnak az 1980-as évek elején. Ő – *A magyar irodalom történetének Gyöngyösi-portróját* író Bán Imrével, illetve Gyenis Vilmos 1980-as tanulmányával összhangban – az epikus vélt hibáit mint a barokk jellemző vonásait mutatja be. Az ekkoriban uralkodóvá váló posztmodern-felfogásoktól aligha függetlenül úgy látja, hogy az epikus művek igenis beteljesítenek egy irodalomeszményt. „Kimutatja, hogy a Gyöngyösinek felrótt [...] hibák, hiányosságok a romantika utáni irodalomtörténet-írás és kritika szempontrendszerét vetítik rá a barokk költő művészetére. Ami azonban a posztromantikus kritika irányából nézve gyengeségnek tűnik fel, az a barokk retorika előírásaihoz igazodó értékrendszer alapján egyenest erény!”⁴ A továbbiakban ennek megfelelően kerülnek a szakirodalom érdeklődési körébe a Gyöngyösi-művek sajátosságai, elsősorban műfaji, világképi és motivikus kérdései. A motívumértelmezés területén terjedelmében és koncepciójában kiemelkedik R. Várkonyi Ágnes könyve, amely politikai kódot lát a szövegbe, Zrínyi és Wesselényi országfelszabadítást célzó szövetségét.

A 2000-es évektől a barokk világkép értelmezése került előtérbe. Azon belül is a „theatrum mundi” témája és a hozzá szorosan kapcsolódó színlelés eluralkodása. „A 16–17. században a színlelés a mentalitás és gondolkodás egyik különleges gócpontjává válik. Olyannyira korszakos kérdésről van szó, hogy Perez Zagorinnal egyetértve a 16–17. század történetét legalább annyira lehet a reformáció és konfesszionalizáció koraként leírni, mint amennyire a színlelés koraként. A színlelés viszonylagos elfogadása a 17. századra nem feltétlenül csak annak a bizonyítéka, hogy a szabad önkifejezés tere jelentősen leszűkült a reneszánszhoz képest, és nem jelenti azt sem, hogy a világ immoralisabb lett. A színlelés elfogadása legalább ennyire egy pozitív folyamat eredménye is, amely a valóság józanabb, ha úgy tetszik, önáltatástól mentesebb megértésére irányult” – összegez a kutató.⁵ Immár a műre alkalmazva: „A *Murányi Vénus* világában a barokk udvari világ nyomait fedezhetjük fel, amelynek a látszat és lényeg elkülönülésének, a folytonos változásnak és az állandóság hiányának problémájával kell szembenéznie. Erre ad választ a rejtőzködés (dissimulatio) és a színlelés (simulatio) etikája.”⁶ Más oldalról közelítve ugyanaz: „a bizonytalanság mindvégig fennáll. A bizonytalanság fő oka a jeleknek az a megbízhatatlansága, amelyért a színlelés és a leplezés a felelős. A szerelem alakulása ezáltal ismeretelméleti kérdéssé is válik.”⁷ Laczházi tér ki részletesebben a hagyományos és az akkor újnak tekinthető udvari etika viszonyára is. Összebékítésükben éri tetten a mű sikerének egyik okát, illetve a műfaji elegység kikényszerítőjét: „Míg a kardforgatásra alapozott, dicsőség-központú vitézi értékrend kulcsfogalma az erény, a színlelésre épülő magatartás az érdek. A színlelés szükségessége összefügg azzal a Gyöngyösi által leírt állapottal, melyet az »egyenetlenség«, az egyéni célok követése jellemmez. [...] a soknyelvűség az értékek és érdekek pluralizmusával jár együtt. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy habár Gyöngyösi olyan történetet konstruált, amely azt sugallja, hogy a közösség érdekeinek szolgálata és a privát vágyak beteljesülése harmonizálható, Vénus és Márs szolgál-

lata nem kerül ellentétbe – a *Murányi Vénus*ban is tetten érhető individualizmus szétfeszíti az eposz lehetőségeit.”⁸

A fentiek azt sugallhatják, hogy a kétféle szemlélet mechanikusan, szervesen van egymáshoz rendelve. Ha azonban jobban megnézzük a mű szimbolikáját, motívumhálózatát, akkor talán igazolható, hogy itt nem öntudatlan eklektikáról van szó, hanem mélyen átgondolt, következetes értékrendről. Gyöngyösinek sikerül az ellentmondó jelenségeket, eszményeket egységes rendszerbe fogni, ha ez az egység talán némileg elvont marad is, ezért végső soron jobbára allegorizálva érzékelhető.

A művet nyitó (és végigkísérő) antik alakok, a hírhetség, az újdonsághajhászás és a nemzeti „egyetlenség” (széthúzás), illetve a vele szemben eszményül állított személyes hűségen és állandóságon alapuló nemzeti (és jellem-)egység, később a szerelem tűzzel való azonosítása, a pénz hatalma, a szerencse forgandósága, a színlelés témája, a szív gyakori emlegetése – mind sablongyanús motívumai a barokk, sokszor az egyetemes költészetnek, a nemzeti egység kérdései pedig a magyar közéleti költészetnek és gondolkodásnak. Létrejön-e ezekből egy eredeti, újragondolt rend? R.Várkonyi Ágnes rejtett rendet lát mögötte, amely elevenné teszi a szokásos eszközöket. Hogy mennyire direkt kódja a műnek a Wesselényi–Zrínyi-féle szervezkedés, nem bizonyítható, viszont vitán felülnek vehetjük, hogy a beteg ország felszabadítása és megújulása megkerülhetetlen témája a *Murányi Vénus*nak. Murány Magyarországot is jelenti, amelynek romlott, beteges állapotát a várban dülő vérhas érzékelteti. Kapitánya, Budaházi István nem történelmileg hiteles alak, hanem beszélő név, amely Budát és Szent Istvánt idézi. (A Páris kapcsán említett aranyalma is jelölheti Budát, a török szóhasználat szerint.) A víz a megtisztulás szükségességére utal, akárcsak az arany kiegészése, a fönix az újjászületésre stb. Az események évének nyilván tudatos elvételére szintén jelzés lehet: a két utolsó szám megfordítva a jelenre, az 1664-es reményekre utalhat. R. Várkonyi Ágnes fontosabb érvei röviden így gyűjthetők csokorba. (A vármegvéző fortélyt az teszi még nagyszerűbbé, hogy vér nélkül, a fenti szimbolika alapján a magyarságon belüli testvérharc nélkül viszi végbe az egyesítést.)

Hozzájuk vehetjük még, hogy többször érinti a költő a kezdet témáját, mintegy az új alapítás mitikus nagyságú idejének láttatva a történetben megidézett korszakot, vagyis a félmúltat-jelent. Nem feledve, hogy a nagy tét nagy kockázattal is jár:

*Most lépett dolgának első grádicsára,
S bocsátotta magát kétséges kockára.
Most válik el, az sors veszi mely vállára,
Jobbjára emeli vagy veti baljára.*

*Mindenben nehezek az első kezdetek,
Az mint havasok is az új kikelettek,
Úgy pedig állandók az szép épületek,
Jó fundamentomra azmikor tétettek.*

*Azmely dolognak jó az első kezdeti,
Következőknek is leszen szép keleti (59.?)*

A megújulás, az újrakezdés nemcsak a mitologikus szinten (például fönix említésével) vagy a természetin (évszakok, növények megújulása), hanem a legköznapi helyzetben is jelen van:

*Így ők is, jóllehet vannak lankadásban,
S fáradtak inaik az nagy hegyhágásban,
De megújulának ez újsághallásban,
Mint nyári lankadt fű, lágymarmathullásban. (117.)*

*Bágyadt fecske, akkor megújulást vennék,
Cserélt ábrázatot magamról letennék,
Minemű most vagyok, hamar olyan lennék,
Mint porábúl Phaenix, új életre kelnék. (64.)*

Az új országalapítás képzetét táplálja a honfoglaló törzseket idéző hetes szám kiemelése: „Kévánta, hogy oda csak hetedmagával / Menjen Ferenc, hol lesz szemben Máriával” (69.). Hogy ez aligha lehet véletlen, nemcsak a Gyöngyösínél ritka soráthajlás mutatja, de az is, hogy a hagyomány szerinti első honfoglaló hun fejedelem neve szintén fölbukkan a jelentésses számnév ismétlésekor:

*Itt csak hét kard vagyon, van amott négyszáz is,
Hogyha nagy Atilla volna az atyád is,
S tőle maradt volna villogó szabtyád is,
Mint mozdulna itten, nem tudom, az szád is. (73.)*

Mindennek tükrében a mű legelején fölidézett antik mitológiai alakok jelentősége szintén jobban megközelíthető. Médeia szerepét (a nő segíti a férfit, az aranygyapjú utalás Wesselényi kitüntetésére) Dobolán Katalin értelmezi,¹⁰ Páris választását (titkos nőszerzés) és Daedaluszt (Kréta török ostroma, labirintus-világ, találékonyság) leginkább R.Várkonyi Ágnes.

Az általuk fölvetett szálakat azonban a fentiek fényében tovább lehet szőni. Az egy versszakba került Aeneás és Ulysses a mű elején egy-egy – elhagyott – nővel (Didóval, illetve Circével) jelenik meg, tehát a szerelmi történetet némiképp előkészítik. Lényegesebb azonban, hogy miért mennek a hősök tovább: hazajutni, illetve új hazát alapítani. Hercules a hősiség, az elvégzett nagy munkák embere, emellett még, a korban közismert elképzelés szerint, a szittyák őse.¹¹ Tehát a haza alapítása, lehetséges elvesztése, visszavétele már az első oldalon jelen van. (A szintén már a mű elején szereplő Atlasra és Daedalusra – R.Várkonyi Ágneset némileg kiegészítve – később térek ki.)

A megújításra váró ország állapota közismert: török hódítás, Habsburg hatalmi igények (és passzivitás a török ellen), megosztott magyarság. A kiolvasható eszmény azonban nem a pusztá fölszabadulás, függetlenség, hanem egy jobb rend elérése. (Ennek az igénynek a jegyében emelkedik Wesselényi a mitológiai hősökkel egy sorba.) A költő a magyarság állapotát leírva egyben az egész világot jellemzi. A kárhóztatott egyenlenség és újdonsághajhászás a világ nagy részét meghatározó kiúttalan körköröségből adódik. A reménytelen ismétlődés példái sorjázna rögtön a mű elején, amelyeket valami vak ciklikusság (a társadalomban pedig még a szerencse kiszámíthatatlansága) irányít.

Háború és béke váltja egymást (akár hideg és meleg, éjszaka és nappal):

*Azmint a gyors üdők szárnyakon repülnek,
Néha békességes napokkal derülnek;
Néha országrontó hadakkal zendülnek,
Hol egyre, hol másra, változva kerülnek.*

*Ellenkező dolog háború s békesség,
Nem különben, mint az hideg és melegség,
[...]
Ered az békesség kóborló hadakból,
Mint napok az éjből, s az éj meg azokból. (14.)*

Elkerülhetetlenül megidézi a költő az évszakok váltakozását is, a körforgás talán legelterjedtebb példázatát. A mitológiai alakok, akárcsak Atilla említése az országok, birodalmak sorsában mutatkozó forgandóságot jelzik. (Különösen Trója kerül előtérbe, Páris, Aeneás, Hektor révén.) És a Hold sem maradhat ki: „Mint hold fogyta s tölte változik mindenben” (18.).

Ebben a magába záródó világban a változékonyság az úr. A változékonyságból adódó újdonság képes ideig-óráig elterelni a figyelmet az egész reménytelenségéről. Ez az újdonság azonban nem igazi megújulás, csak a már jól ismert reménytelenség felbukkanása új köntösben, ami szükségszerűen csalódáshoz és újabb – modern szóval – szenzáció- és hírérséghez vezet. Magasabb értelem híján a saját érdek válik kizárólagossá, a hagyományos értékek kiüresednek, csak színlelésük marad, amennyiben azt az önös érdek megkívánja. A kisszerű, a tömegember belső mag és felsőbb eszmény hiányában folyton sodródik, alkalmazkodik az általa egyetlenné tudott forgandósághoz.

Azonban: „Az állhatatlanság nagy szúhez nem illik [...] Nem nemes elme az, mely mindjárt változik” (18.). A kilátástalan váltakozáson túl a költő szerint van egy eszményi, a méltó emberi törekvéseket beteljesítő világ. Ez a világ nyilván a keresztény szempontból fölfogott felsőbb szféra, a menny, biztosítéka pedig Isten léte, illetve a *Biblia* tanúsága. A szerelemmel nemcsak a honszerző-várszerző vitéség vonható párhuzamba, hanem az üdvkeresés is. A három összefonódik és egymásra vall. Az arany többször emlegetett próbája a szerelmi próbát éppúgy jelenti, mint a hősiességét és végső soron az üdvösségét. A rózsza hasonlóan gyakori és több szinten értelmezhető motívum. A földi Máriáért való küzdelem az égi Mária kegyeinek keresését képezi le, Murány megszerzése pedig a menny megszerzését. Murány hasonlóan „magos vár” (110.), mint a az egek „magos egek” (28.), és „magosra vágy” a „nemes erkölcs” (26.), mikor ide és oda bejutni igyekszik. (Mondhatni, Gyöngyösinek szerencséje volt a nevekkal, Szécsi Máriáéval csakúgy, mint az egyaránt „M”-mel kezdődő Murány – Magyarország – Menny sorozat lehetőségével.) Máriát leginkább, természetesen, Vénusszal azonosítja a költő, másodsorban pedig Dianával: a szeretettel és a szűziséggel. Utóbbival hosszabban a második rész 282–287. versszakában, többek között így: „Minémű Diána erdön vadászatban, / Hasonlónak lássad ezt az halászatban [...] Örvendetes Délos az szűz Diánával, / Cyprus az mosolygó Vénus orcájával, / Parnassus Apollo szép ábrázatjával, / Az erős Murány is olyan Máriával” (75.). Kibédi Varga Áron hívja föl a figyelmet a két pogány istennő és Szűz Mária kapcsolatára Gyöngyösi kései művében: „Diana a »pogány« mítosz, mely a keresztény történetet megelőzi, Diana vezet be Szűz Máriát.” A lábjegyzetben még hozzát teszi: „A *Rózsakoszorú* verses előszava (»kötéshez való készület«) világosan beszél erről az átmenetről: Vénusztól Dianához, a szűz istennőhöz és a szűz Múzsákhoz fordul a költő, onnan vezet az út Názáreth, Szűz Mária felé (38–47. vsz.).”¹² A fentebbi idézetben meglepőnek látszik, hogy Diana és Vénus mellett föltűnik Apolló is. Viszont elnyeri szerepét, ha rá mint napistenre tekintünk. Tudjuk, Szűz Mária ismert megnevezése a „napba öltözött asszony”. És valóban, a jelzett strófákban (Szécsi) Mária alakja a Naphoz kapcsolódik:

*Mely, mint Titán felgyön napkeletről,
S az homált elúzi minden szögletekről,
Úgy ereszkedik le az köves hegyekről,
Vélnéd, hogy az szép nap gyött le az egekről.*

*Ez adja Muránnak minden ékességét,
Mint az tündöklő nap egek fényességét (75.).*

Ha elfogadjuk ezt az égi szintet, akkor a mű kezdetébe szintén belelátjuk az előreutalást. Rög-tön a harmadik sor („Az istenek ellen esvén irigységben”) mintegy összegzi a később részletesen kifejtett átlagemberi szituációt, az isteniről való lemondást, az Isten elleni lázadás állapotát, és megnevezi az eredendőnek tekinthető bűnt. Mindebből majd Wesselényiek mutatják meg a szabadulást. A második versszakban említett „aranyas bárány” („Elnyerte az gyapját aranyas báránynak”) utólag a krisztusi szimbolika körébe is vonható. Akárcsak a negyedik versszakban a „Hercules az poklot miképpen feltörte” sor. (Vagy később szintén újabb jelentésszint járulhat az olyan sorokhoz, mint amikkel Wesselényi felső-magyarországi küzdelmeit jellemzi: „Az felső országok tudják vitészed” [20.]

A menny útja a szeretet és a hősiség, Vénus és Márs egyesülése:

*Hogy Vénus mellé, ki visel lángokat,
Márs is köszörüljön villogó kardokat.*

*Úgy, hogy gyújtogatván Vénus az szíveket,
Az mikor benn hordoz ő titkos tüzeket,
Ideki viseljen Márs akkor leseket,
Vigázzon s elűzze az veszedelmeket. (32.)*

*Nosza, Murány vára! majd gondod érkezik,
Vénus Márssal együtt reád igyekezik,
Nem volt még oly dolgod, mint most következik.*

*Bár megént ily magos hegyekre költözzél,
S megannyi kősziklák öblében férkezzél,
Az magos egek közt fölyhőkben öltözzél,
Ezek előtt ott nincs, hova röjtözzél. (32.)*

Márs és Vénus nemcsak a két szerelmes (és mitológiai előképek) révén egyesül, hanem személyen belül is. Már–Wesselényi magába fogadja Vénust a szerelemben, és Szécsi Mária is hősivé válik bátorságában („Hasonlít az szíve vitéz Bellonához” [120.]).

Természetesen ez az egység a földi szerelemnek is az útja, amely nem riad vissza a szeretet fortélyaitól sem, és rászorul Márs védelmére, amelyek nélkül ábeli sors várná az önző és színlelő világban. Hiszen az eszménykövetés az alacsony világgal szembesül. Az ember élete folyamán nem léphet ki teljesen testi valójából, ezt érzékelteti a finom erotika vagy a kevésbé finom, talán nem is szándékos kétértelműség („Muránynak [...] Meghágja, rövid nap, nagy meredekségét” [31.]¹³). A mű végén az ijedtében becsináló katona és a meztelenül rohangáló vénasszony alantas komikuma a meghaladott, immár veszélytelen alantasság megmosolyogható példái.

A keresztény szimbolikájú üdvkeresés, talán sikerült igazolni, benne van a műben, de csak igen áttételesen. A földi szerelem, az erotika légkörében visszas is lenne az erőteljesebb párhuzam (habár az *Énekek énekére* mindig lehet hivatkozni). Másrészt a vallás mintázatai is zavarosabbak, bonyolódottabbak már a korban, semmint vitathatatlan kódként lehetne használni őket. Gyöngyösi ezért az eszménykövető életet nem közvetlenül a keresztény világhoz köti, hanem a világi és a csak sejtetett mennyei közé beiktatja az antikvitás sokoldalú és a korban közismert mitológiáját. Az antikvitás olyan szimbólumrendszert biztosít, amelyet tovább lehet gondolni a végső – keresztény – értékrend irányában, de pogánysága jobban megfér a földi, alantasabb vagy kétértelműbb jelenségekkel. Az se mellékes, hogy évezredek óta bevált modelleket közvetít. És bár önmagában nem jut el a végső bizonyosságig, de feléje mutat. Többnyire fokként, „grádicsonként” lehet a legfőbb jót közelíteni: „De az grádicst mennél magosban építik, / Az egekhez annál inkább közelítik” (21.).

Az antik eszményeket képviselő hősök érzékeltetni tudják az alantas világban az értékek létét és fontosságát, sugallják a végső értelem, a transzcendencia létét, ha ezek valódi mibenlétét majd csak a kereszténység képes is föltárni. Az antik virtus inkább még a magasság akarását, mint elérését jelzi. Korlátaira a vissza-visszatérő, már a mű legelején is felbukkanó Daedalus-történet figyelmeztet. A világ rabságából (labirintusából) emberi találékonysággal, elszántsággal is ki lehet törni, de az ilyen emelkedésnek megvannak a szigorú határai. Viszont, ha késik vagy homályos az isteni kegyelem közvetlen megnyilatkozása, akkor a hősi eszmények állhatatos követése mégis mutat valami kiutat a reménytelen evilágiságból, egyfajta eget tart a világ fölé. Mint a szintén már a mű legelején megidézett Atlás (és Hercules) – ugyancsak vissza-visszatérő – alakja: „Hercules az poklot miképpen feltörte /.../ S egeket emelni Atlást segítette” (13.).

A nemes lélek számára ez a szint az, amely még jól belátható és nagy valószínűséggel megvalósítható. És ha talán nem juttat is egyértelműen a végső üdvig, de legalábbis segít az elindulásban, a lehúzó világ fölé emel. (Maga Gyöngyösi is csak élete alkonyán mer közvetlenül a keresztény beteljesülés felé fordulni a *Rózsakoszorúval*, akkor is egy latin eredeti nyomvonalát követve.)

A művet végig átjáró irányultság a fölémelkedés, a kiemelkedés, a „magosba” vágyás. Hiszen a magasság, az eszménykövetés adhat csak maradandó célokat, tehet állhatatossá és hűségessé, szakíthat ki a reménytelenségből az állhatatlan és „újságkövető” világban. A kíváncsiskodást kielégítő hírrel szemben az antik mintákkal egybeforró, mondhatni, archetipikussá lényegülő magatartás biztosítja az örök hírnevet.¹⁴ Több motívum érzékelteti a magasba törekvést. Legnyilvánvalóbban a „szárny” (amely „Daedalus szárnya”-ként [14.] tűnt először föl): „Holott vitézsége szép szárnyat nevele, / Ki dicsíretes hírt felőle emele, / Jó híre s nevével egész ország tele” (18.); „S szögezz sebesb sugárt eddig nőtt szárnyadhoz” (21.); „Hanem magosra vágy, s olyakhoz közelget, / Kik mint az láng, célul függesztik az eget. // Melyek hírét s nevét embernek nevelik, / Mint repülő szárnyok magosan viselik, / Az koporsóból is életre emelik” (26.) stb.¹⁵

A még gyakrabban emlegetett – szívben égő, elmét is „gerjesztő” – láng, tűz is motívummá válik. Nem csupán fényt és meleget terjeszt, de lobogása szintén a magasba törekszik: „Hanem, mi-ként az láng fennyen ragadtatik, / Nagy állapotokra ez is úgy vonatik” (28.). A szerelem is tűz, fölfelé viszi a lelket: „Az szerelem előtt nincs ki elbújhasson, / S ennek erejével s tüzével bírhasson” (32.); „Szárnya s tüzes nyila van az szerelemnek” (33.); „Ihol az Cupido szárnyát csattogtatja [...] Minthogy ez magával égő tüzet hozott, / Az egész ház tája majd mintegy lángozott” (37.). (A belső tűz lobogása lesz láthatóvá – és színlelhetővé – pirulásként-sápadásként.) A belső tűz a nemes jellemet önmaga igazolására és jobbítására, vagyis próbatételekre hajtja: „Volt ezelőtt tüze, van most ezer annyi, / Kész minden próbára ezért magát hánni” (38.). Az ilyen jellem olyan, mint az arany („Kiknél híred s neved finum arany, nem réz” [20.]). Javára válik a próba. Az aranyhoz jutás próbatételéhez hasonló a rózsához jutás nehézsége, többször együtt bukkannak föl: „Ott tisztul az arany, hol az tűz lángozik, / Az rózsza is tövis között virágozik” (18.); „Ugyan sok tövisen jutsz, Ferenc, rózsádhoz, / Így jut az arany is az szép ragyogáshoz” (124.).

Az aranygyűrűt megkoronázó gyémántkő újabb elgondolkodtató szimbólum:

*Eddig tett dolgaid véld aranygyűrűnek,
A következőket szép adamáskőnek,
Ki, tetején ülven kis kerekségének,
Kevesb ragyagást ad gyűrű szépségének.
[...]
Ez léssen koronája több lett dolgaidnak,
Mint napkeleti kő zománcos aranyak,
Ebből olyan szárnyat építész magadnak,
Dicsíretes névvel kik éig ragadnak. (21.)*

Az ékkő mintegy kitörés a körből, az égbe. Viszont itt a kör is átnemesedik, hiszen arany. Vagyis a természeti, kozmikus, akár emberi világ sem eleve rossz, a teremtés nagyszerűsége nem vész végleg el, csak a rosszakarát, a megromlott szemlélet számára. A ciklikusságban megnyilatkozó rend, a látszólagos szerencsében jelentkező isteni akarat a jó úton célba ért lélek számára megvilágosodhat? A római jellem a lenti világot bearanyozza, az éig emelkedő pedig meghaladja, de nem magáról lerázva, hanem azt is megemelve?

Eszmény híján viszont marad az Isten nélküli, tehát Isten ellen lázadó kilátástalanság, az anyagba ragadás és ezzel együtt – az alapvető bűn? – az irigység uralma. „Ója magát minden irigyek mérgétül, / Mint baromformáló Circe énekétül” (45.). A baromforma ember számára marad a sorsal való tehetetlen sodródás. (A sors maga is irigy: Wesselényit első feleségétől az „irigy Párkák” [18.] fosztják meg.) Az irigység szükségszerűen vezet az erőszakhoz, a gyilkossághoz. Az egész gondolatmenetet Káin alakja sűríti magába:

*Ki-ki gondolatit csak földszint futtatja,
Saskeselyű módon fönt kevés jártatja,
Alacson dolgokra vagyon indulatja,
S olyan, mint Káinnak megcsünt áldozatja. (28.)*

A név köznevesült alakját szintén többször használja Gyöngyösi. A mára már elavult „megkajonol” szó jelentése: megirigyel. Például: „Megkajonolná ezt mindjárt az irigység” (44.).

A földi vágyakhoz tapadó emberrel szemben föltűnik Ábel, akinek „igaz indulat”-ból fakadó áldozatját szívesen fogadják az égiek:

*Az igaz szíveknek igaz indulatját,
Mint kedves Ábelnek kedves áldozatját,
Áldja Isten, s adja kívánt futamatját,
S kedves-vágyott jókkal töltse gondolatját. (65.)*

*Esterházi Miklós, amaz hazánk fénye,
Sok elesett szívnek ébresztő reménye,
Kinek hazájával sok jótéteménye
Égig ér, mint igaz áldozat temjénye. (20.)*

Az eszménykövető és eszménytagadó élet Ábelre és Káinra vetítése megéreztet valamit az előbbi kiszolgáltatottságából, gyakori védtelenségéből. Ha akarjuk, akár a Wesselényi-összeesküvés bukásának prófétai előrevetítését is beleláthatjuk. (Sorsuk ismeretében hasonlóan baljóslatú árnyalatot hoz magával az antik példákban Medea vagy Ariadne alakja,¹⁶ a magánéleti katasztrófa lehetőségét sem hallgatva el. Ez nem teljesül be, és a műben a politikai bukás sem, amely ráadásul Wesselényi halála után következett be. Így még az utókor tudása sem érvényteleníti a mű diadalmas kicsengését – viszont igazolja a veszélytudat fel-feltörő bölcsességét.)

Számos korszak alkotói szerettek üzenetet rejtteni a művek nehezen észrevehető mozzanataiba. A barokk élen járt ebben, kedvvel aknáztta ki a rejtvényfelfedezés és -fejtés játékos örömét. Közismert például, hogy Zrínyi eposzának strófaszáma megegyezik a szigetvári ostrom évszámával. Ilyen jelentést vélek én belelátni a *Murányi Vénus* kezdő és végszavába, de talán a részek kezdő és végszavaiba is. A mű első szava: „rend”, az utolsó: „nyugalom”. Egyfajta rendtől, amelyet a fölsorolt antik hősök testesítenek meg, és így valódi, de még nem végső (vagy az alantas) világ árendjétől végül eljutunk a szerelmi és nemzeti-hősi, illetve jelképes vallási beteljesedés „nyugadalmához” (138.). Kicsiben már magában foglalja, előrevetíti ezt az utat az első rész, amely szintén nyugalommal (szó szerint: „megnyugtatja” [39.]) végződik. Itt Wesselényi a kezdeti sikertől az új megbízatás okozta gondok után eljut a megoldás fölleléséig, a gondolati nyugvópontig. Nyugalom és nyughatatlanság ellentéte a boldog és a boldogtalan szerelem kertjében is meghatározó. Az előbbiről írja a költő: „Itt az nyugalom választott álmokkal, / Fáradsága után nyugszik víg napokkal /.../ Itt az nyugodt szívet nem csigázza kétség” (34.). A boldogtalan szerelem kertjében viszont: „Az nyughatatlanság éjjel s nappal lótt s fut” (35.). A nyugalom tehát a szeretet-szerelem beteljesedéséhez kapcsolódik, legyen az égi vagy földi. A második rész a mozgalmasság, a rend megbomlása, a megnyugváshoz vezető viszontagságos út érzékeltetése. Első szava az „üdő”, amely maga a változandóság, nyugtalanság, de a dolgok beérésének is a lehetősége. A rész kicsengése nem egyértelmű: „Kis pihenést, Múzsám, adj te is kedvednek, / Meddig az több dolgok fel nem kerekednek” (84.). Pihenésre is utal ez a vég, de a be nem teljesedésre is. Hasonlóan a harmadik rész kezdete: „Az váró szíveknek nincsen nyugodalma” (87.). Feltűnik itt szintén a nyugalom, de még hiányzó, viszont remélhető, várt állapotként. A vége viszont egyértelmű, beteljesedett nyugalom. Az út tehát egy alsóbbrendű (vagy épp alantas) rendtől küzdelmeken, gyötrődéseken, kétségeken át vezet egy magasabb rendű (a végsőt: az üdvöt is megidéző) megnyugváshoz.

JEGYZETEK

¹ ARANY János, *Gyöngyösi István* = Uő, *Munkái* VI., Ráth Mór, é. n., 408.

² RADNÓTI Miklós, *Márssal társalkodó Murányi Vénusz* = Uő, *Művei*, Szépirodalmi, Budapest, 1978, 855. Újabban Simor András hangoztatta az epikus Gyöngyösi esendőségét: „Meggyőződésesem, hogy az egykor óriásként tisztelt epikus költőből maradandó csakis az, amit nem epikusként hozott létre.” SIMOR András, *Gyöngyösi István és az „üdő”* = Uő, *Kis magyar verstörténet*, szerzői kiadás, 1990, 38.

³ RADNÓTI, *i. m.*, 858.

⁴ JANKOVICS József, *Gyöngyösi redivivus avagy a porából megéledett fénix* = Gyöngyösi István, *Márssal társalkodó Murányi Vénus*, Balassi, Budapest, 1998, 197–198.

⁵ ALMÁSI Gábor, *Vallási színtelők a császári udvarban* = Uő, *Reneszánsz és humanizmus*, L'Harmattan–Kossuth Klub, Budapest, 2017, 201–202.

⁶ FAZEKAS Sándor–LÁBADI Gergely, *Gyöngyösi István: Márssal társalkodó Murányi Vénus = A magyar irodalom története* I., főszerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Gondolat, Budapest, 2007, 515. Hogy mennyire eleven volt a téma a korszak gondolkodásában, tanúsítja a Gyöngyösi-kortárs CSÁKY István műve: *Politica philosophiai Okoskodás-szerint való rendes életnek példája*, szöveggyűjtés, jegyzetek HARGITTAY Emil, Argumentum, Budapest, 1992. Nemcsak a tettetés közös tárgya Csákyknak és a *Murányi Vénus*nak, hanem például az újdonsághajszolás elítélése, a kezdet mint a későbbiek meghatározó momentum kiemelése, a hősi felülemelkedés dicsérete, a nyugalom eszményítése, Csáky telhetetlenség-fogalma pedig a költő irigység-fogalmával egyeztethető.

⁷ LACZHÁZI Gyula, *Hősi szenvedélyek*, ELTE BTK, Budapest, 2009, 191.

⁸ Uo., 199. A mű „soknyelvűségéhez”, műfaji kérdéseire lásd NAGY Levente, *Imitációs technikák és az eposz re-gényesedése a XVII–XVIII. századi magyar epikában* = *Miscellanea. Tanulmányok a régi magyar irodalomról*, szerk. SZENTPÉTERI Márton, JAK–Kijárát, Budapest, 2001.

⁹ A *Murányi Vénusból* vett idézetek helyét a szöveg között, zárójelben adom meg, a következő kiadás alapján: Gyöngyösi István, *Márssal társalkodó Murányi Vénus*, szöveggondozás és jegyzetek Jankovics József és Nyerges Judit, Balassi, Budapest, 1998.

¹⁰ DOBOLÁN Katalin, *Allegorikus szerkezet a Murányi Vénusban* = *A szerelem költői*, szerk. SZENTMÁRTONI Szabó Géza, Universitas, Budapest, 2007, 377.

¹¹ Vö. BENE Sándor, *Theatrum politicum*, Kossuth Egyetemi, Debrecen, 1999, 80–81.: „Szemléletes példáját nyújtja ennek a Herkules-jelmezt öltő Mátyás: a hérodotoszi hagyomány szerint Herkules a szittyák mitikus őse; nem véletlenül talált hát oly kedvező fogadtatásra Magyarországon az Ercole d’Este ferrarai udvarából érkezett Herkules-kultusz. A visegrádi és budai paloták udvarait Herkules-szobrok díszítették, Bonfini és Janus Pannonius pedig messzehangzóan hirdették a lernai hydrát, Cacust s a többi ősvilági szörnyet legyőző, megistenülő hős és a Frigyes császár (alkalomadtán, más kontextusban: a török) hatalmát megtörő és a civilizálatlan barbárságon győzelmet vevő humanista nagykirály egylényűségét. A Hercules Hungaricus-toposz kisugárzása olyan erős lehetett, hogy győzelme után Szolimán sem nyugodott, amíg Konstantinápolyba nem szállította a budai vár három Herkules-szobrát, és leláncolva (!) fel nem állította őket.”

¹² KIBÉDI VARGA Áron, *Gyöngyösi István költői világa* = *Uő, Szavak, világok*, Jelenkor, Pécs, 1998, 184.

¹³ Nyílttá válik a kétértelműség a kortárs megjegyzésében: „Szécsi Mária Illyésházit vendégelvén szolgálva együtt, s minden hozzá tartozókat elrészegítvén, éjjel meghágtatá az várat Vesselényivel (s ki tudja ha nem magát is).” KEMÉNY János *Őnéletírása* = KEMÉNY János és BETHLEN Miklós *Művei*, Szépirodalmi, Budapest, 1980, 232.

¹⁴ Bene Sándor a *Murányi Vénus* kapcsán szintén észrevételezi a két „hír” különbségét. Vö. BENE, *i. m.*, 370–371.: „a világi hír lépcsőfokot jelent a mennyei, az Isten előtti dicsőséghez is [...] A földön járó fáma, az információ értelemben vett hír ugyancsak ebben a műben nyer hosszú időre érvényes költői megformálást.”

¹⁵ Vö. DOBOLÁN, *i. m.*, 376.: „Ugyanez a tendencia látszik a hír pozitív (égi) és negatív (földi) oldala és Wesselényi törekvései kapcsán, az őt jellemző madár- és szárny-metamorfiában, amennyiben a hős fölfelé törekvése a Hír grádicsain való följutással van kapcsolatban.”

¹⁶ Vö. DOBOLÁN, *i. m.*, 375.: „Ugyanez a kétértelműség látható a Gyöngyösi által felhasznált klasszikus történetekben is: Ariadne, Médeia, Heléna, Kirké vagy éppen Daidalosz esete eleve készen áll arra, hogy a sors, szerelem, fátum mindkét oldalának példája lehessen, attól függően, honnan kezdik, hol fejezik be a történetet.”

SZALAY LAJOS, Halászkok, 1947